

Dövlət Mükafatına namizədlər

Türkoloji dilçiliyə dəyərli töhfə

(Mahirə Hüseynova. "Ümumtürk dilləri dialekt və şivələrinin qarşılıqlı inteqrasiyası" kitabı. Bakı, 2020-ci il)

Qədim və orta q kökdən qaynaqlanan türk dillərinin dialekt və şivələrinin qarşılıqlı inteqrasiya məsələləri bu günədək türkologiyada, demək olar ki, əsaslı və fundamental şəkildə araşdırma obyektinə çevrilməmişdir. Bu sahədə yeni araşdırmaların zəruriliyi ilə yanaşı, bəzi problemlə məsələlər də öz həllini gözləməkdədir.

Ümumtürk dillərinin dialekt və şivələrinin hər biri ayrı-ayrılıqda öz ilkinliyinə, miqyasına, tarixi-linqvistik faktlarına görə olduqca zəngindir. Bu dillərin dialektlərində fonetik, leksik, qrammatik xüsusiyyətlərin hərtərəfli araşdırılması türkologiyanın ən aktual vəzifələrindən biridir. Filologiya elmləri doktoru, professor Mahirə Hüseynovanın "Ümumtürk dilləri dialekt və şivələrinin qarşılıqlı inteqrasiyası" kitabı bu baxımdan xüsusi maraq və dəyər kəsb edir. Müəllif Azərbaycan dilçiliyi tarixində ilk dəfə olaraq, 20-ci əsrin ikinci yarısından başlayaraq dövrümüzdə qədər aparılmış tədqiqatları çox diqqətlə nəzərdən keçirib və müqayisəli şəkildə, ardıcılıqla araşdırmaya cəlb edib.

Monoqrafiyanın "Azərbaycan dilçiliyində ümumtürk dilləri dialekt və şivələrinin müqayisəli aspektdə tədqiq məsələləri" adlı I fəslində dilçiliyimizdə ümumtürk dilləri dialekt və şivələrinin müqayisəli yöndə tədqiq məsələlərindən bəhs edən Mahirə xanım XX əsrin 50-ci illərindən türk dillərinin dialekt və şivələrində burun samitlərinin mövcudluğunu ilk dəfə akademik Məmmədəğa Şirəliyevin müşahidə etdiyini yazıb. Əsərdə akademik Ağamusa Axundovun tədqiqatları da xüsusi diqqət yetirilib.

M.Hüseynova Azərbaycanın, o cümlədən, ümumtürk dillərinin dialekt və şivələrinin tədqiqində akademik Tofiq Hacıyevində xüsusi xidmətləri olduğunu vurğulayıb, onun "Cəbrayıl şivəsi" monoqrafiyası önəmindən söz açıb. Ümumtürk dilləri dialekt və şivələrinin tədqiq tarixində görkəmli türkoloq Fərhad Zeynalovun da müstəsna xidmətlərini nəzərə çatdıran müəllif bildirib ki, dilçi professor "Türkologiyanın əsasları" əsərində ümumtürk dilləri dialekt və şivələrinin əmələ gəlməsi, inkişafı, təsnifi, tədqiq və onları səciyyələndirən leksik, fonetik, qrammatik əlamətlər barədə məlumat verib.

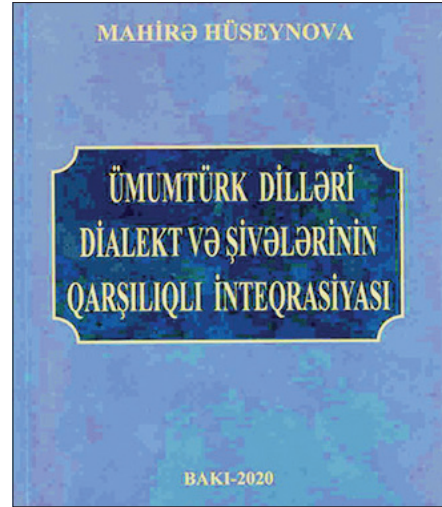
Ümumtürk dilləri dialekt və şivələrinin müqayisəli təhlili professor Həsən Mirzəyevin də yaradıcılığında xüsusi yer

tutub. Onun uzun illər apardığı araşdırmalar nəticəsində Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalının toponimləri və dialektləri geniş tədqiq edilib. Alim dialekt və şivələrimizi, xalqımızın dil tarixi, dilimizin arxaik leksik qatını, eləcə də dilçiliyimizin qohum türk dilləri ilə əlaqəsini ətraflı araşdıraraq monoqrafiya şəkildə nəşr etdirib. Görkəmli dilçi Dərələyəz mahalına aid olan şivə sözlərini əhatə edən, onların mənalarının dəqiq izahını verən bir lüğət ərsəyə gətirib. M.Hüseynovanın tədqiqatında professor Elbrus Əzizovun bu sahəyə aid silsilə məqalə, monoqrafiya və dərs vəsaiti yazdığını qeyd edərək bildirib ki, onun "Azərbaycan dilinin tarixinin leksikologiyası" adlı dərsliyi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Müəllif əsərində dialektoloq Bayram Əhmədovun tədqiqatlarına da xüsusi yer verib. B.Əhmədov "Azərbaycan dili söz yaradıcılığında sadələşmə meylli" adlı dərs vəsaitində şivə sözlərinin tarixi-etimoloji təhlilini verib. Alim Azərbaycan dili ilə bərabər, türk, qaraçay-balkan, kumuk, karaim, Krım tatarları, noqay, başqırd, altay, tatar, çuvaş və sair türkcələrin ədəbi dil və ya dialekt materiallarına da müraciət edib, olduqca əhəmiyyətli mənbələrdən istifadə edərək qənaətlərini əsaslandırıb.

Monoqrafiyada professor İsmayıl Kazımovun, Məhərrəm Məmmədlinin, Hüseyn Əsgərovun, Əzizxan Tanrıverdiyevin, Buludxan Xəlilovun, Kamil Bəşirovun yaradıcılığında ümumtürk dialekt və şivələrinin müqayisəli təhlili, həmçinin, qarşılıqlı inteqrasiya məsələlərindən bəhs edilir, məqalə və əsərləri təhlil olunur. M.Hüseynova "Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələri", "Naxçıvanın dialekt və şivələri" əsərlərinin də təhlilini verib, ümumtürk dilləri dialekt və şivələrinin müqayisəli aspektdə tədqiqində dialektoloji lüğətlərin elmi əhəmiyyətini əsaslı nümunələrlə şərh edib. Müəllif ümumtürk dillərində bəzi yemək adlarının tarixi-etimoloji təhlilini də aparıb.

"Ümumtürk dilləri dialekt və şivələrinin qarşılıqlı inteqrasiyası" adlı II fəsil-də mövzunu təhlil süzgecindən keçirən M.Hüseynova III fəsil-də ("Türkcələrin dialekt bölünməsi") ümumtürk dilləri dialekt və şivələrinin qarşılıqlı inteqrasiyasını Azərbaycan, türk, qırğız, qumuq, yakut, kaşqar, özbək, karaim, şor, tuva, türkmən, qaqauz, çuvaş və s. türk dillərinin dialekt və şivələri əsasında əhatəli

olaraq daha dərinəndən araşdırıb, sonrakı fəsillərdə uyğunlaşdırılmış sözlərin fonetik, morfoloji xüsusiyyətlərini müqayisəli şəkildə tədqiq edib, leksik-semantik yöndə izahlar verib.

Ümumtürk leksik bazası əsasında müxtəlif peşələrlə bağlı leksik vahidləri, tayfa, nəsil adlarını, qohumluq münasibətini bildiren sözləri, təsərrüfat, açılıq terminlərini və onların ümumtürk dillərinin dialektlərinə qarşılıqlı inteqrasiyasını, həmçinin toy mərasimi leksikası və onların ümumtürk dillərinin dialektlərində qarşılıqlı əksini zəngin nümunələr əsasında şərh edən müəllif qədim və müasir türk ləhcələrində yemək və içki adlarını, habelə söz-cümlə modeli onomastik vahidləri də nəzərdən qaçırmayıb. Monoqrafiyada uyğunlaşdırılmış sözlərin fonetik, qrammatik, leksik-semantik yöndə tarixi-genetik və struktur-funksional xüsusiyyətləri zəngin dialektoloji və türkoloji mənbələr əsasında ustalıqla nəzərdən keçirilib.

Müəllif bu əsərində türk dilləri dialektlərinin (oğuz və qırçaq qrupu) bu və ya digər türk dillərinin ədəbi dillərə inteqrasiyasında əsas rol oynayan dialektləri müəyyənləşdirib və bununla qədim türk protodilləri rekonstruksiya edilib.

Professor Mahirə Hüseynovanın "Ümumtürk dilləri dialekt və şivələrinin qarşılıqlı inteqrasiyası" (Bakı, 2020) kitabı ümumtürk dialekt və şivələrimizin fonetik, leksik və qrammatik yaxınlığı, oxşar və fərqli cəhətləri, onların qarşılıqlı inteqrasiyası barədə son dövrdə yazılmış çox qiymətli əsərdir. Kitab türkoloji dilçiliklə bağlı tədqiqat aparanaqlar üçün zəngin elmi qaynaqdır.

İbrahim BAYRAMOV,
filologiya elmləri doktoru,
professor